

Özet

Kadın, hemen her toplumda bir yandan biyolojik ve sosyal bir kategori olarak varlığını sürdürürken; diğer taraftan da ailenin etkin bir bireyi olarak sosyolojik anlamda onun yöneticiliğini de üstlenmiştir.

İlk dönem İslam toplumunda da kadın, tarihten gelen haksız uygulamalardan kurtarıldığı gibi, bu yeni toplumsal yapılanmanın içerisinde de aktif olarak yer almıştır. Ancak İslam toplumunda kadının konumuna dair yapılan spekülatif yaklaşımlarda, İslam'ın ona vermiş olduğu bu geniş yetkileri görmezden gelen kör zihniyete karşı, İslam dünyasının verdiği cevaplar çoğunlukla savunma psikolojisini aşamayan subjektif yargılar şeklinde tezahür etmiştir.

Bu çalışma İslam toplumunda kadın konusunu objektif ölçütler içerisinde, savunma ya da yerme psikolojisinden uzak olarak, sosyolojik bir bağlamda irdelemeyi hedeflemektedir. Bizzat İslam toplumunu kuran kadınların biyografilerinden hareketle, genel toplumsal sistem içerisinde bir tip/cinsiyet olarak kadının konumu saptanmaya çalışılmıştır. Birbirlerinin içerisinde ya da karşısında konumlandırılan kavramlar olarak "adalet" ve "eşitliğin" kadının aile yaşamı ve sosyal hayatı içerisinde oluşturduğu dikotomiye vurgu yapan bu çalışma İslam'ın toplumsal değişim süreci içerisinde kadına biçtiği rolü irdeleme gayreti içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Eşitlik, İlk Dönem İslam Toplumu, Kadın, Toplumsal Tipler.

Abstract

When woman maintains her social existence as both being a biological and social character in every society, she also sociologically burdens the responsibility of the role of administrator as being the most active piece of family.

In early period of Islamic society, woman is freed from historical unjust implementations towards her. On the other hand, in a new social organization, woman is actively plays a role in Islamic society. However, accusations and prejudgments against the wide jurisdictions given to woman in Islam cannot be answered by Muslim scholars and thinkers properly. Even if those are responded, the answers cannot go beyond reflexive arguments.

This study proposes to investigate the status of woman in Islamic society by avoiding reflexive or offensive manner and considering objective criteria and sociological background. Especially, by relying on the biographies of the women who establish Islamic society, it was aimed at detecting the status of woman as a character/gender in social system. This study, which internally and externally positions the concepts -justice and equality- each other, emphasizes the dichotomy between family life and social life that woman exists in. In this way, study proposes to discover the role of woman, which has been altering by the changing Islamic social life.

Keywords: Justice, Equality, Early Period Islamic Society, Woman, Social Characters.

Giriş: Toplumsal Bir Cinsiyet Olarak Kadın Tartışmaları

Kadının toplumsal platformdaki yeri ile ilgili tartışmalar insanlık tarihinin en kadim tartışmalarından biridir. Büyük dinlerdeki yaratılış hikâyelerinden başlayan ve günümüz modern toplumlarında kadının yerine dair tartışmalara kadar devam eden süreçte İslam toplumlarında kadının durumu ile ilgili analizler genellikle Batı toplumlarının İslam dünyasının toplumsal hayatını yermeye kullandıkları bir argüman olarak belirmektedir. Bu ön yargılı analizlere çoğu Müslüman entelektüelin ürettiği cevaplar ise daha çok savunma psikolojisini aşamayan retorikler olarak belirmektedir. Bu anlamda İslam'ın kadına bakışının insana bakışı genel perspektifinde, objektif ölçütler dâhilinde, savunma ya da yeme psikolojisinden uzak olarak, sosyolojik bir tarzda irdelenmesi gerekmektedir. Böylelikle günümüzde adalet ve eşitlik ikiliği (dikotomisi) içerisinde toplumdaki yerini arayan Müslüman kadın, kendi köklerini inşa eden medeniyetin esaslarına vâkıf olabilecektir.

Bu çalışma, bu anlamda özellikle kadının ve erkeğin toplumsal platformdaki yerinin, ilk dönem İslam toplumunda toplumsal bir tip olarak incelenmesine dayanmaktadır. Zira temelde toplumsallık üzerine bina edilen sosyoloji için toplum denen karmaşık yapı hangi düzeyde ele alınırsa alınsın merkezine insanı koymak zorundadır. Toplumsal bir aktör yani fail/eyleyen olarak yapıya hayat veren birey, üretilen sosyal bağlamın taşıyıcısı/temsilcisidir. Bu anlamda insandan hareketle toplumu anlamaya çalışmak bir bakıma "mikro sosyolojik evrende toplumu görmek" olarak tanımlanabilir (Aydemir, 2014: 9).

Bu nedenle İslam'ın kadına bakışı ile ilgili yapılacak bir analiz, Müslüman dünyanın genel tarih görüşünü inşa eden ana faktörlerden biri durumunda olan Asr-ı Sadet olarak adlandırdığımız özel tarihi zaman birimi ile ilişkilendirilmek zorundadır. İlk dönem İslam toplumunun, Müslümanların düşünce, ilim ve idraklerinin teşekkülünde özel ve belirleyici bir öneme sahip olduğunda hiç şüphe yoktur. Bu

dönem, inananların zihin dünyalarında “arzu edilen” bir çağ niteliği kazanmıştır. Üstelik kadının toplumsal platformuna dair speküle edilen pek çok argümanın dayanağı da bu toplumsal bünye olarak belirmektedir. Bu nedenle özellikle kadının toplumsal bir tip/cinsiyet olarak toplumsal statüsünün belirlenmesindeki ölçütün eşitlik mi adalet mi olduğu ya da genel anlamda ne olduğu sorularının cevapları bu dönem içerisinde aranmalıdır.

Toplumsal Cinsiyet / Adalet ve Eşitlik Dikotomisi ve İslam’ın İnsana Bakışı

İnsanlık tarihinde bütün fertleri birbirine sosyal statü bakımından eş olan bir toplum mevcut değildir. Toplum, renksiz, homojen fertlerin oluşturduğu bir kit- le de değildir. İnsanoğlu ise bireysel farklılıkları derhal ayırt edip sosyal davranış- larını da bu farklara göre düzenlemiştir. Toplum içerisinde fertler bazı özellikle- rine göre birbirlerine benzer ve bazı özelliklerine göre de birbirlerinden ayrılırlar. Fertlerin birbirlerine benzer özellikleri sebebiyle belirli sosyal kategoriler içine konularak toplumun gruplaştırılmasına “bir toplumun statü sistemi” denilmek- tedir. Statü, toplumda bireyin işgal ettiği pozisyon olup, kişinin o toplumun di- ğer azalarına karşı yerini belirler. Toplumlar kişiler arası ilişkileri düzenleme- te ve karşılıklı ilişkilerin ahenkli yürüyebilmesini temin etmekte etkili olan iki tip statü geliştirmişlerdir. Bunlardan ilki, kişinin kendi kabiliyetine ve çabasına bağlı olarak kazanılmış olan statülerdir ki; bunlara “elde edilen statüler” de- nilmektedir. Bir diğeri ise “tayin edilen statüler”dir ki, bu statülerin dayanağı büyük oranla biyolojik olup, hemen bütün toplumlar cinsiyet ve yaş statüsüne sahiptirler (Saran, 1979: 4-5).

Bu bağlamda yaş ve cinsiyet bütün toplumlarda farklılaşmaya temel olmaktadır. Ancak yaş ve cinsiyet kategorilerinin dikeyine derecelenmesi bir toplumdan öte- kine değişimler gösterir. Örneğin kadınların erkeklere göre statüleri toplumdan topluma ve bir toplum içinde zamana göre farklılıklar gösterebilir (Lumdborg vd., 1985: 321). Hemen her toplumda kadınlar ve erkekler ayrı gruplar teşkil ederler. Ancak kadın ve erkek rollerinin toplumdan topluma farklılık göstermesini tama- men fizyolojik ayrılıkla açıklamaya çalışmak bir yanılgı olacaktır. Değişik toplum- larda kadın ve erkeğe atfedilen psikolojik ve sosyolojik özelliklerin değişkenlik gös- termesi, bunların sırf fizyolojik temelle izahını imkansız kılmaktadır (Lumdborg vd., 1985: 143).

Bu anlamda İslam’ın insan (kadın-erkek) olgusuna bakışını değerlendirdiğimizde İslam antropolojisinin temel anlayışının “insanın birliğe dayalı bir varlık olduğu” esası üzerinde yükseldiğini söyleyebiliriz. Kur’ani terminoloji de insan tek bir “ya-

şayan varlık"tan yani "nefis"ten türemiştir (Bkz. Nisa (4) / 1). Tek bir varlık olan nefisten doğan kadın ve erkek birbirleriyle gerekli bir ilişki için yaratılmışlardır ve bu ilişki yoluyla insan neslinin devamlılığı güvence altına alınmıştır. Biyolojik bağlarla bağlanmanın yanında sosyal, ahlâkî ve ruhî boyutları da olan bu ilişki insanın yaratılış amacı ile de doğrudan ilintilidir (Davies, 1991: 117). Kadın ve erkek olarak insanoğlunun bu genel anlamdaki birliği tabiidir ki bu iki cinsin her alanda ve konumda eşitliğini gerektirmemektedir. Esasen kâinatta hiçbir şey diğere eşit olarak yaratılmamıştır. Yaratılış olarak kadın ve erkek farklı olduğu gibi gerek kadınlar gerekse erkekler arasında da eşitlikten söz edilemez. İnsanların derece derece farklı tabiatta yaratılmaları da bir imtihan sebebi olarak Kur'an'da (Bkz. En'am (6) / 165) vurgulanmıştır (Özek, 1996: 18).

Kadın ve erkeğin insan olarak aynı antropolojik özellikleri paylaşmaları, onlardan beklenen davranışların da aynı olmasını gerektirmez. Bu yüzdendir ki bazı özellikler kadın ve erkekte farklı şekillerde tezahür eder (Güler, 1997: 298). Kadın ve erkek cinsel alanda olsun, çalışma alanında olsun, soyut düşünce ve duygusallık açısından olsun tabiatlarından getirdikleri bazı farklılıkları bünyelerinde barındırırlar. Bu ayrışımı göz önünde tutan İslam, sosyal hayatta ve hukukî alanda kadın ve erkeğin sorumluluklarını da ayırtmıştır. Zira her iki cinsiyetin hukukî eşitliği görüşünden hareket eden bir hukukî ve sosyal sistem mutlaka bu iki cinsiyet arasındaki tabii farklılıkları nazarı itibara almak zorundadır. Tabii ve sosyal fonksiyon çeşitliliklerini ve oradaki bünyevi ve ruhi farklılıkları dikkate almadan düşünülen eşitlik görüşü, kolaylıkla başka bir haksızlığın kaynağı haline gelebilir. Bir hukuk sistemi ancak tabii hak esasında insan tabiatına uygun olduğu zaman adalet temeli üzerine oturtulmuş olur.

Burada dile getirilmesi gereken önemli bir diğer nokta da; İslami gelenek içerisindeki bu sorumluluk-ımtiyaz dengesinin erkeğe doğru kaydırıldığı iddialarıdır. Zira ilk kadın "Havva"da sembolleşen bu düşünce Hz. Âdem'in Kur'an'da da daha fazla zikredilmesini kendisine dayanak yapmış ve İslam'da kadının ilk insandan itibaren ikincil derecede düşünülmesi savını dillendirmiştir. Oysa Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarındaki baştan çıkartıcı olan Havva imajına karşın (Bkz: Gürkan, 2003; Alatlı, 2010: 12, 213), Kur'an daha farklı bir manzara sunar. Buna göre insanlığın ilk çifti her bir üyesinin cennetten çıkarılmasıyla sonuçlanan olayların gidişatından eşit bir şekilde sorumludurlar. Kur'an'da Âdem'in eşi, Âdem'in kendisi gibi genellikle, şeytanî düzenlerin kurbanı olarak resmedilir ve yine Âdem gibi şeytanın ayartmasından doğan sonuçlardan payını tamamıyla alır (Smith ve Haddad, 1992: 64). Ayrıca Kur'an'da yasak ağaç kısmı anlatılırken ifadeler tesniye (iki kişiye ait) olarak kullanılmış, şeytanın Hz. Âdem ve Havva'nın her ikisine de vesvese verip kandıracağı bu yolla vurgulanmış-

tır. Hatta Tâhâ Suresi'nde (116-122) asıl muhatap ve sorumlu olarak Hz. Âdem gösterilir. Zira Allah'tan emir ve yasakları doğrudan doğruya alıp öğrenen odur (Topaloğlu, 1970: 14). Yine Kur'an'da Hz. Âdem'in yaratılışı bir kere belirtilmiştir (Âl-i İmrân (3) / 59) ve burada da insanın yaratılışı bağlamında "Âdem" ismi kullanılmıştır. (Abugideiri, 1996: 521). Dolayısıyla bu kronolojik önceliği bütün yönleriyle İslam'ın geliştirmiş olduğu sosyal sisteme hasretmek yanlış çözümlere neden olabilecek bir yanılığ olacaktır.

İslam temel parametrelerini oluştururken kadını erkeğin bir türü olarak mütalaa etmez. Erkek ve kadın kendilerine aynı veya eşit itibar verilmiş ve aynı veya eşit potansiyelle teçhiz edilmiş insan türünün iki kategorisidir. Bunun yanı sıra İslam, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları yok etmeye veya her toplumun kolay bir tarzda işlemlerini ve ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan cinsiyetler arası işlevsel farklılıkların önemini ortadan kaldırmaya çalışmaz. Hatta kadınlar ve erkekler arasındaki birbirini destekleyici fonksiyonel ilişkiler, İslam'ın toplumla ilgili olarak gerçekleştirmek istediği amacın bir parçası olarak telakki edilebilir (Muhsin, 1997: 33).

Bu noktada kadının bir toplumsal cinsiyet kategorisi ve bir toplumsal tip olarak irdelenmesi bir gereklilik olarak belirlemektedir. Zira tüm toplumsal teorilerde olduğu gibi İslam'ın da toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinde ve daha sonrasında toplumun ayakta kalabilmesinde kadın ve erkek için öngördüğü rollerden bahsedilebilir. Bu roller toplumun en önemli unsuru olan devamlılığını sağlamada etkin unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca belirtmemiz gerekirse İslam, toplumun dönüşümü ve devamlılığını aile üzerinden kurgulamaktadır. Bireylerin toplumsal kültürü ve değerleri aldığı birincil grup ailedir. Bu nedenle İslam toplumlarında bireyin bir şekilde aile ortamı içerisinde olması birincil hedefler içerisinde kabul edilir. Sonuç olarak kadının hem ailede hem de sosyal hayat içerisinde üstlendiği rol açısından değerlendirilmesi anlamlı olacaktır.

İslam Toplumunda Kadının Toplumsal Bir Tip / Cinsiyet Olarak Konumu: Sosyalizasyon Sürecinde Kadının Önemi

Bilindiği gibi aile grubu, insanın gelişiminde birinci düzeyde önemlidir. İnsanın doğuştan taşıdığı biyolojik potansiyelle, ekoloji ve toplumu da içine alan çevre etkenlerinin yanı sıra, aile içerisinde anne-baba tarafından uygulanan istemli bir sosyalleştirme (Kağıtçıbaşı, 1996: 63-64) kişiliğin gelişmesi açısından son derece önem arz eder. Bu nedenle sosyalizasyon zincirinin ilk halkası ailedir. Birincil

grup (primary group) olarak aile, çocuğun toplumla bütünleşmesinde ve hayata hazırlanmasında atılan adımların ilk basamağıdır (Nirun, 1994: 69). Ailenin bu yönde fonksiyonel olması ise kadının "analık" işlevini yüklenmiş olmasındandır. Zira ailenin hukuki bir kurumsallık kazanması da ana ile çocuk arasındaki yakınlıktan ve annenin çocuğa gösterdiği şefkat ve ihtimam ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Akın, 1991: 110). Bu nedenle kadın toplum içinde aile hayatının önemini kanıtlayan kişi durumundadır. Kadın, anne olarak aile ile toplum arasındaki en sağlam köprü olduğu gibi, aynı zamanda aile içerisinde de etkin bir eğitimcidir. Bir çocuğun hayatının ilk altı yılında aldığı etkilerin çok önemli olduğu düşünüldüğünde, ilk eğitim anne kucağındaki ve daha sonra aile ocağındaki eğitimidir (Erkal, 1996: 383). Zira bir çocuğun tabii doğumu ile beliren hayatıyeti herhangi bir hayvan yavrusununkinden farklı değildir. Onun farklılaşması, doğumundan sonra göreceği bakım ve eğitimle teşekkül edecek olan insani şahsiyetinin belirmesi ile başlar. Onun için sosyologlar insan yavrusunun sosyal içerikli ikinci ve hakiki insani doğumundan bahsederler. Elbette çocuğun bu ikinci doğumu aile çevresinde gerçekleşmekte ve burada esas rolü anne oynamaktadır (Çağatay, 1990: 78). Bu açıdan bakıldığında kadın, toplumsal değişimin yönünü belirleyecek bireyleri (çocuk) ilk elden yönlendiren bir toplumsal tip olarak sosyal hayata doğrudan müdahale eden bir profil çizmektedir.

İslam'da Aile İçi Roller ve Kadın

Bilinen bütün toplumlarda bireylerin hayatlarını idame ettirdikleri birincil sosyal grup olan aile, temelinde cinsiyet ilişkilerini barındırmaktadır. En basit şekliyle erkek ve kadından meydana gelen ailenin kurum olarak belli bir işleyiş mekanizması bulunmaktadır. Bu işleyiş mekanizmasını sağlayan toplumsal normlar ise bir taraftan da aile içi iş bölümünü belirlemektedir. İşte bu işleyiş mekanizmaları ve işbölümü çerçevesinde aile üyeleri belirli bir konumu işgal etmekte ve konuma ilişkin normlar tarafından belirlenen rol gereklerini yerine getirmektedirler. Babalık ya da kocalık rolünü üstlenen erkekten bu konumun gerektirdiği rolü oynaması beklenirken, annelik ya da karılık rolü üstlenen kadından da aynı doğrultuda hareket etmesi beklenmektedir (Sayın, 1990: 45).

Aile içinde gözlenen kadın erkek rolleri aynı zamanda toplumun kadın ve erkekle ilgili beklentilerini yansıtan sosyal olgulardır. İnsanlar kadın ve erkek olmayı belirleyen biyolojik farklılığın dışında kişilik, akıl, ilgi, yetenek, eğitim ve beceriler gibi çeşitli özellikler yönünden farklılık gösterirler. Tüm bu farklılıklara rağmen geleneksel ailede karı-koca rolleri doğrudan toplumun kadına ve erkeğe yüklediği özelliklere göre yapılmıştır. Belirli bir toplumda kadın ve erkeklerin özelliklerini yansıttığı varsayılan bu beklentilere "cinsiyete ilişkin kalıp yargılar (gender

stereotypes)" denilmektedir. Söz konusu toplumsal kalıp yargılara göre herhangi bir insanla ilgili beklentilerin neler olacağı doğrudan cinsiyete bağlıdır (İmamoğlu, 1991: 832-833).

Aile içi rol dağılımında araçsal ve anlamsal rol ayırımını yapan Parsons ise, erkeğin araçsal (instrumental) kadının da anlamsal (expressive) rolleri üstlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Erkeğin aile ile diğer bürokratik kurumlar arasında köprü görevi ve daha çok evin dışındaki işleri yapması gerektiğini söyleyen Parsons, kadının ise ev içi işleri yapması gerektiğini belirtir (Sayın, 1990: 537). İslam toplumunda ise bu anlamsal yaklaşım ev işlerinin çok ötesinde değerlendirilmektedir. Kadını aile içinde yüklediği roller arasında tartışmasız en önemli olanı annelik işlevidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi aileyi kurum haline getiren kadının "karılık" değil "analık" işlevidir. Annelik, geleneksel olsun modern olsun tüm toplumlarda bu işlevi yürüten kadınların toplumsal anlamdaki önemlerini perçinleyen en önemli faktör olmuştur. Bu yönüyle kadının ailedeki rolünün daha etkin olduğu ve aileyi yapıcı, yuvada toplayıcı özelliği ile de kadının sosyolojik anlamda ailenin yöneticisi olduğu söylenebilir (Nirun, 1994: 37).

İlk dönem İslam toplumu içerisinde aile içi rolleri değerlendirdiğimizde, İslam bir insan birliği olması itibarıyla aile içinde de bir düzenin hakim olmasını gerekli görmekte, bu da ailede bir otoritenin bulunmasını zorunlu kılmaktadır. İslam bu yetki ve sorumlulukları belli şartlar dâhilinde (Nisâ (4) / 34) erkeğe vermiştir (Çağrı, 1995: 128). Evlilik hayatı içerisinde bir hiyerarşi getiren İslam ailesinin bu yönüyle "androlatr (erkek merkezli)" olduğu söylenebilir. Ancak bu imtiyazlar, sorumluluklarla dengeli biçimde gerçekleştirilmektedir. Erkek eşine bakmak, bunun için çalışmak zorundadır. Bu anlamıyla erkeğin yöneticiliği (kavvam oluşu) araçsal bir yöneticiliktir. Son kertede İslam'da eşler arası ilişki bir tamamlığa erişme ilişkisi olarak değerlendirilebilir. İslam, cinsiyetleri hem birbirinden ayırmış hem de onları karşılıklı tamamlamıştır. Bu yüzden İslam'da her cinsiyetin kendine göre bir değeri vardır (Meriç, 1997: 26-27).

İlk Dönem İslam Toplumunda Sosyal Hayat İçerisinde Kadın

Bu çalışma, ilk dönem İslam toplumunda kadının toplumsal bir cinsiyet ve tip olarak konumunu saptamaya çalışırken, o dönemde yaşayan kadınların biyografilerinden hareket etmiştir. Öyle ki, İslam tarihi içerisinde sahabe kadınların hayatlarını derinlemesine anlatan "Tabakat" kitaplarında sosyal yaşam ve aile yapıları ile ilgili pek çok detay dikkat çekmektedir. Bu anlamda o dönem kadınlarını değerlendirdiğimizde, kadınları ailenin bireyi olmanın yanında toplumsal işleyişin her

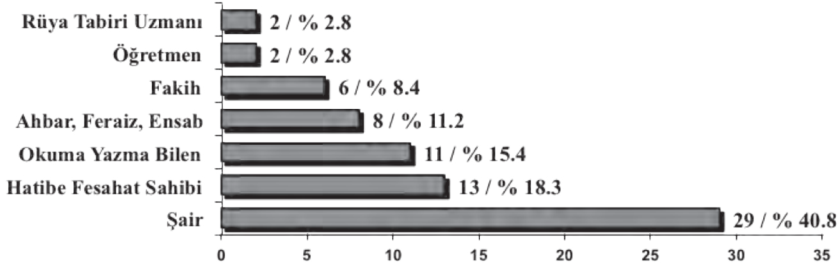
aşamasında toplumun aktif bir unsuru olarak görmemiz mümkündür. Erkeklerin de yaptığı ticaret, zabıtalık vb. mesleki görevlerden, ilim ve kültür faaliyetlerindeki etkinliklere, savaşlarda bizzat savaşmadan geri hizmet faaliyetlerine kadar, hatta siyasi katılımın sağlandığı hicret faaliyetlerinden biatlere, sosyal hayatın merkezinde yer alan her türlü faaliyette kadınlar etkindirler. Tabakat kitaplarında kendileri ile ilgili yeterli bilgiye ulaştığımız 704 hanım sahabe (yaklaşık kaynaklarda geçen hanımların yarısı) toplumsal hayat içerisindeki rolleri açısından değerlendirildiğinde söz konusu durum daha da iyi anlaşılmaktadır.¹

Bu açıdan bakıldığında İslam toplumunda kadın, başta seçme ve sözleşme hakkı demek olan biat olmak üzere, nikâh, hibe, şuf'a, vekâlet, vasiyet gibi sosyal ve ekonomik tüm haklarda erkeklerle eşit şartlardadır. Üstelik bu akit, sözleşme ve muamelat konularındaki işlemlerde eşinin izni de şart değildir. Yine ailede kendi unvanını (soyadını) taşıyabilmektedir (Aydın, 1991: 206). Böylece kadınlar sosyal hak ve imtiyazlar açısından erkeklerle aynı seviyeye gelmişlerdir. Kadın olmanın değersizlikle özdeşleştirildiği bir çağda kadınların kız evlat, hanım ve anne olarak toplumdaki statüleri yükseltilmiş, kadın ile erkeğin birbirini tamamlayan eşler olduğu beyan edilmiştir (Afzalurrahman, 1996, III /144). Kadın, toplumsal saygınlığını kazanmış, kendi faaliyet alanındaki tabii kabiliyet ve meziyetleri doğrultusunda toplumun, kültür ve medeniyetinin inşasında erkeklerle eşit biçimde rol almaya çağrılmıştır. Bu anlamda kadınlar eğitim öğretim faaliyetlerinden kendini gerçekleştirme becerilerine kadar pek çok alanda toplumdaki yerlerini almışlardır.

İslam toplumunda kadının eğitim ve öğretimine gerekli hassasiyet gösterilmiş, bir eğitim yuvası olan Suffe'de kadınlara özgü bir bölüm tahsis edilmiş ve onlar için öğretmenler tayin edilmiştir (Baktır, 2013: 470). Hatta Hz. Peygamber de kadınlara haftanın bir gününü eğitici ve öğretici sohbetlerde bulunmak üzere tahsis etmiş ve onların eğitim ve öğretimine ayrı bir önem vermiştir. Kadınların bir kısmı okuma-yazmayı öğrenmiş, hatta dönem sonunda pek çok fakihe kadın sahabe yetişmiştir. Aşağıda o dönemde hayatlarına ulaşılan hanım sahabelerin eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili bazı bilgiler paylaşılmıştır. Bu tablodan da anlaşıldığı gibi dönemin kültür göstergeleri doğrultusunda kadın toplumsal hayatta önemli bir rol üstlenmektedir.

1 Bilgilerine ulaşılan hanım sahabelerin isimleri, ulaşılan kaynaklar ve istatistiklerin detayları ve yorumları için Bkz: Birekul, M. (2004). *Peygamber Günlerinde Kadın -Sosyolojik Bir İnceleme-*, Konya: Yediveren.

Tablo 1: Kadınların Kültürel Konumu ve Faaliyetleri

Birekul, 2004: 99

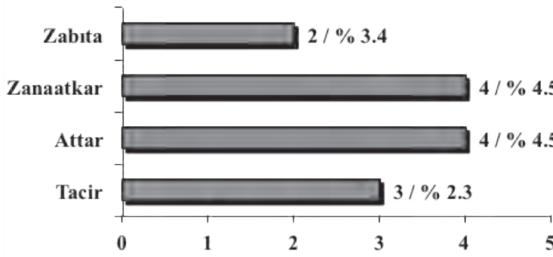
Bu dönemde kadınların ailevi hizmetler dışında, maddi kazanca yönelik işlerde de etkin oldukları bilinmektedir. Zira Hz. Peygamber'in eşlerinden Zeyneb bint Cahş'ın deri işleme ve deri dikme sanatında usta olduğu, bu yolla para kazanıp tamamını tasadduk ettiği rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1960: VIII / 103). Beceri gerektiren mesleklerden biri de terzilik, kadınların bu iş kolunda erkeklerden daha başarılı olduğu kabul edilmektedir. Bu devirde Arap yarımadası kadınlarının ip imalatından başlayıp daha sonra kumaş ve elbiseler imal ettikleri bilinmektedir. Medine'de ip imalatı için kullanılan malzemelerden bahsedilmekte ve toplumun çok önemli bir ihtiyacının bu şekilde karşılandığı anlaşılmaktadır (Savaş, 1991: 224).

Bu dönemde kadınlar tıbbi hizmetlerde de görev almaktadır. Medine'de bu işi yürüten kadınlar bulunmaktadır. İslam tarihinin ilk resmî hastanesi diyebileceğimiz bir çadırda Kuteyle bint Sa'd'ın yaralıları tedavi ile uğraştığı rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1960: VIII / 291). İlk Müslümanlar arasında yer alan Esmâ bint Ümeys'in iyi bir doktor olduğu söylenebilir. Ümmü Seleme, Esmâ'nın Yemen ve Hindistan'dan getirilen yaprak ve zeytinyağı ile Hz. Peygamber'e ilaç yaptığını ifade eder. Bu rivayette ilaç yapımını Habeşistan'da öğrendiğine dair bilgiler de bulunmaktadır (İbn Sa'd, 1960: II / 236). Hz. Peygamber vefat ettiğinde bazıları onun sağ olduğunu söylerken, Esmâ elini Hz. Muhammed'in iki omzunun arasına koyarak onun vefat ettiğini söylemiş ve bu konudaki şüpheleri gidermiştir (İbn Sa'd, 1960: II / 272). Bu rivayet, Esmâ'nın tıbbî konulardaki uzmanlığına insanların güvendiğini göstermektedir. Yine deri üzerinde ortaya çıkan ve deri hastalığı olarak kabul edilen egzamayı Şifâ bint Abdullah'ın tedavi ettiği belirtilmektedir (Kettani, 1990: I / 51).

Bunun dışında kadınların, hurma bahçesinde çalıştıkları (İbn Sa'd, 1960: VIII / 458), çobanlık yaptıkları (İbn Sa'd, 1960: I / 494), kuaförlük mesleğini icra ettikleri

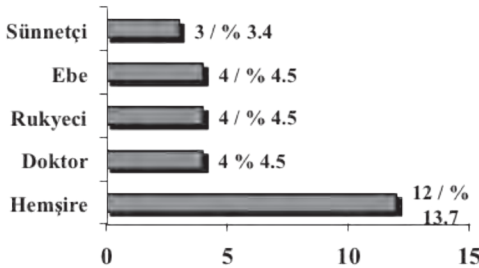
(İbn Sa'd, 1960: VI / 9), resmî görev olarak zabıtalık yaptıkları (Kettani, 1990: II / 44) da rivayet edilmektedir. Bu mesleklerden başka kadınların ticaret hayatında da söz sahibi olduğu, Medine'deki Kaynuka'ya ait çarşıya Müslüman kadınların ticaret yapmak gayesi ile gittiği ve hatta Kaynukaoğulları ile Müslümanlar arasında cereyan eden savaşın sebebinin de bu çarşıda ticaret yapan bir hanım sahabeye yapılan muamele olduğu bilinmektedir. Kadınlardan attarlık (güzel koku satıcılığı) ile uğraşanlar da olmuştur. Bütün bu anlatılanlardan İslam'ın ilk dönemlerinde kadının çalışma hayatında var olduğu ve böylece kadınların toplumun ekonomik kalkınmasına katkıda buldukları söylenebilir. İslam'a yeni giren ve kölelikten özgürlüğe İslam ile kavuşan pek çok hanım da o dönemin önemli bir mesleği olarak hizmetçilik mesleğini icra etmektedirler. Aşağıda bu dönemde yapılan mesleklerle ilgili ulaşılan veriler paylaşılmıştır.

Tablo 2: Kadınların Ticaretle İlgili Yaptıkları Meslekler

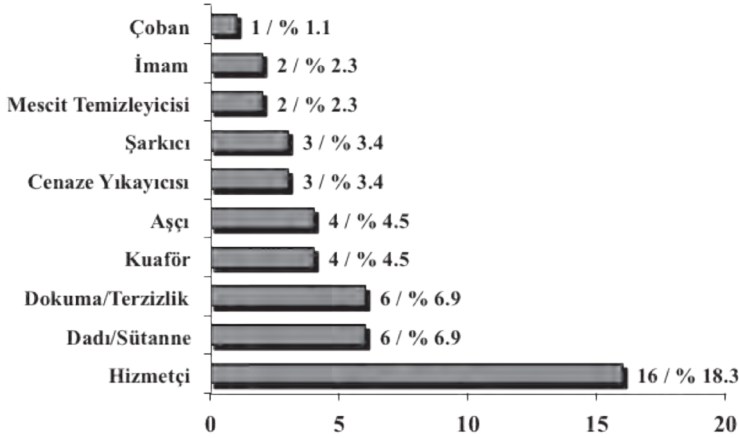
Birekul, 2004: 75

Tablo 3: Kadınların Sağlıkla İlgili Yaptıkları Meslekler

Birekul, 2004: 79

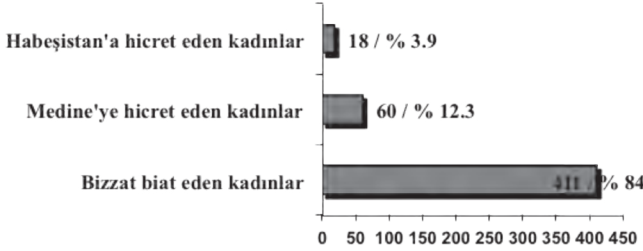
Tablo 4: Kadınların Faaliyet Gösterdikleri Diğer Meslekler

Birekul, 2004: 84

Kadınlar, bu dönemde siyasi konularda da görüş beyan etmişler ve yönetime yardımcı olmuşlardır. Hudeybiye’de Hz. Peygamber, arkadaşlarından tıraş olmalarını ve kurbanlıkları kesmelerini iki kez tekrarlayarak istediğinde, o an üzgün olan sahabelerin herhangi bir harekette bulunmamaları üzerine Ümmü Seleme, Hz. Peygamber’e kendisinin yaptığı takdirde diğerlerinin de aynı şekilde davranacaklarını ifade ederek (Buhari: 1992, Şurut, 15) önemli bir meselenin çözümünde yardımcı olmuştur. Bu dönemde kadınlar gerektiği zaman kendilerini savunacak özgürlüğü ve öz güveni kazanmışlardır. Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in eşleri ile olan anlaşmazlığına müdahale ettiğinde Ümmü Seleme “Sizin ile eşleriniz arasına kimse girer mi?” demiş ve Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’e yaptıkları yanlış hatırlatmıştır (İbn Sa’d, 1960: II / 87). Bu dönem içerisinde en önemli siyasal faaliyetlerin içerisinde de kadınlar aktiftir. Bu kapsamda değerlendirilebilecek hicret ve biat gibi faaliyetlerde de kadınların önemli derecede katılımı gözlenmektedir.

Tablo 5: Kadınların Siyasi Faaliyetlere Katılımları

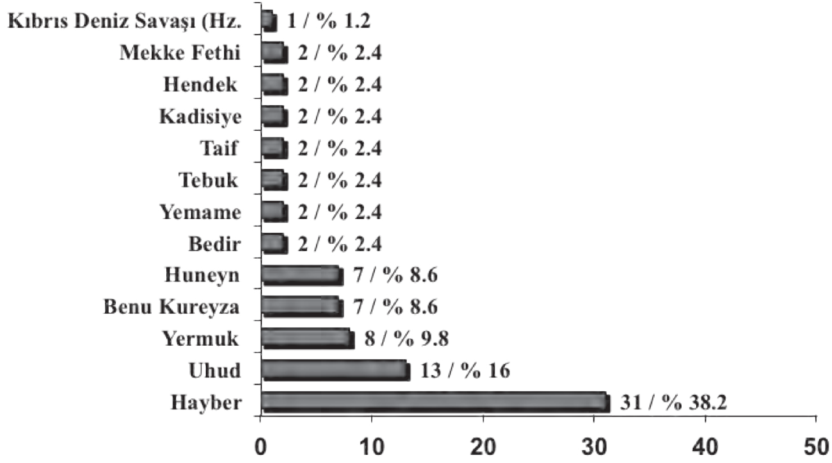

Birekul, 2004: 104

Kadınlar, bu dönemin en önemli gerçeklerinden biri olan savaşlarda da etkin rol üstlenmişlerdir. Müslüman kadınlar gerektiğinde mücevherlerini vererek devlete destek olmuşlardır (Savaş, 1991: 236). Kadınların savaşa bizzat ordunun içinde katıldıkları ve orduya katılma isteğinin kadınlardan geldiğini özellikle belirtmemiz gerekir. Hz. Peygamber Bedir Savaşı'na katılmak ve şehit olmak isteyen Ümmü Varaka'ya izin vermemiş ancak ona "şehide" lakabını vermiştir (İbn Sa'd, 1960: II / 357). Ancak pek çok kadın sahabe savaşlarda önemli roller üstlenmişlerdir. Yaralıları tedavi için yaklaşık 16 kadının Uhud Savaşı'na katıldığı rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1960: VIII / 292, 357). Savaşlarda, ordunun konaklama yerinde eşyaların korunması ve gözetlenmesi görevini üstlenen kadınlardan da söz edilebilir (İbn Sa'd, 1960: VIII / 455-456).

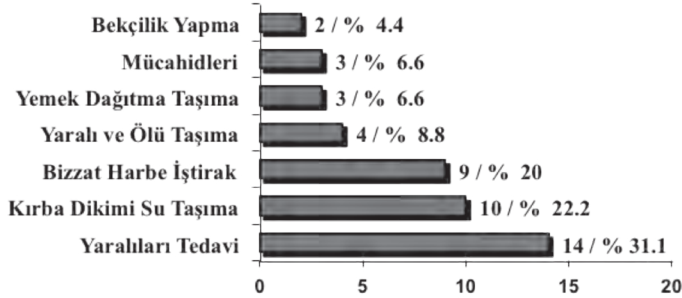
Ayrıca Ümmü Umâre gibi bizatili savaşa iştirak eden ve düşman ile savaşan kadınlar da olmuştur. Ümmü Umâre'nin Yemâme Savaşı'na katıldığı ve elinin kesildiği rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, 1960: VIII / 412-416). Safiyye bint Abdilmuttalib'in Yahudilerden birini öldürdüğü (İbn Sa'd, 1960: VIII / 91), Ümmü Eymen'in Hayber Savaşı'nda yaralandığı (İbn Sa'd, 1960: VIII / 225) da ifade edilmektedir. Kadın sahabelerden bazıları Hz. Peygamber'in vefatından sonra da savaşlara katılmış ve savaşlarda kendilerine düşen payı da almışlardır. Böylece kadınlar, hayatın her alanında olduğu gibi hayatın acı ve gözyaşı alanı olan savaşlarda da gerek geri hizmette gerekse aktif olarak sahada görev almışlardır.

Tablo 6: Kadınların Katıldıkları Savaşlar

Birekul, 2004: 110

Tablo 7: Kadınların Savaşlardaki Etkinlikleri

Birekul, 2004: 113

Artırılabilir bu örneklerden anlaşıldığı gibi ilk dönem İslam toplumunda kadınlar ailedeki etkin rollerinin yanı sıra toplumsal platformda da yetenekleri, karakterleri ve istekleri doğrultusunda yer almışlardır. Kadınlar bu faaliyetlerde bulunurken toplumsal roller açısından bir eşitliği yakalama psikolojisinden ziyade sosyal platformun özgür bireyleri olarak topluma faydalı olabilecekleri alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Bir anlamda İslam toplumunda kadın, sosyal hayat içerisindeki bağlamını eşitlik ile değil, özgürlük ile ifade etmiştir.

Sonuç

İlk insandan bu yana, dünya hayatının hassas bir dengesi ve birçok değişimin odak noktası olma özelliğini sürdüregelen kadın; tarihî süreç içerisinde birbirinden kötü ve insan onuruyla bağdaşmayan uygulamalara maruz kalmasına rağmen, “analık” gibi ulvi bir işleve sahip olması nedeniyle toplumda belirleyici olma fonksiyonunu hiç yitirmemiştir. Hemen her sosyal üniteye belirli toplumsal işlevleri yerine getiren kadın; toplumun devamlılığı için gerekli olan hizmetleri sunmaktan da geri kalmamıştır. Özellikle ailenin toplumsal yapı içerisinde bir kurum olarak var olabildiğinde; kadının bu müesseseye olan katkısı yadsınamayacak derecede büyüktür.

Bugün kadının konumuna dair tartışmalarda dikkat çeken en önemli noktalardan birisi Batı'nın kendi kültürel kodlarından getirdiği günahkar varlık imajı biçilen kadını eşitlik kavramsallığı içerisinde yeniden yorumlama gayretidir. Bu gayret kendisini tarihin önünde gören Batılı anlayışın diğer batılı olmayan ülkeler üzerinde kadın üzerinden kurguladığı yeni bir hegomanik söylemi de gündeme getirmektedir. Başka bir deyişle Batı eşitlik adı altında kadına verdiği (sözde) özgürlüğün İslam toplumlarında yakalanamadığını ve bu anlamda İslam toplumlarının geri kalmışlığının en büyük sebeplerinden birinin de kadına verdiği değerle orantılı olduğunu iddia etmektedir. Bu çalışma bu iddiaya verilebilecek en iyi cevabın kadına toplumda yeni bir tanımlama getiren ilk dönem İslam toplumuna sosyolojik bir bakışla olabileceğini iddia etmektedir. Zira toplumsal yaşam bütün kurumsal yapıların ahenkli bir bütünüdür ifade etmektedir. Bugün İslam toplumlarında kadınların yaşadıkları problemler bir bakıma İslam kültürüne sahip olmalarından çok modern toplumların yaşadığı bunalımların bir parçası olmaları ile alakalıdır. İlk dönem İslam toplumunun ve bu yapı içerisinde kadının anakronist bir yaklaşımdan uzak olarak irdelenmesi bu anlamda önem arz etmektedir.

Çalışma sonunda görülmüştür ki İslam insana bakışı itibarı ile eşit saydığı erkek ve kadını toplumsal bir tip olarak kendi donanımları bağlamında toplumun gele-

ceği açısından en işlevsel olabilecekleri alanlarda konumlandırmıŐtır. Bu konumlandırmada aile kilit bir kurumsal yapı olarak dikkat çekmektedir. Bu kurumsal yapı toplumsal değişimin baŐat aktörü iken ailenin baŐat aktörü de kadındır. İslam toplumunun ilk dönemindeki uygulamalara bakıldığında, sosyolojik anlamda ailenin yöneticiliğini üstlenen kadın, hür iradesiyle sosyal hayatın her alanında kendisine yer bulabilmektedir. Son kertede, İslam toplumunun genel yapısı içerisinde toplumsal bir tip olarak değerlendirildiğinde kadın, dikotomik bir yaklaŐımla antropolojik (tek nefisten yaratılma) bağlamda eŐitlikle, sosyolojik (statü, rol ve cinsiyet kalıpları) bağlamda ise adaletle toplum içerisinde konumlandırılmıŐtır.

Kaynakça

- Abugideiri, H. (1996). Allegorical Gender: The Figure of Eve Revisited. *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 13 (4), 518-535.
- Afzalü'r Rahman. (1996). *Sîret Ansiklopedisi*. Heyet (Çev.). İstanbul: İnkılab.
- Akın, E. (1991). Aile Araştırmalarında Temel Yaklaşımlar. *Türk Aile Ansiklopedisi* (Cilt. I, s. 41-47). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu.
- Akın, E. (1991). Ananın Aile İçindeki Rolü. *Türk Aile Ansiklopedisi* (Cilt. I, s. 110-114). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu.
- Alatlı, A. (2010). *Batıya Yön Veren Metinler I (Kökler / Orta Çağlar)*. İstanbul: Alfa.
- Aydemir, M. A. (2014). Sosyal Alanın Tipleştirilmesi. *Sosyoloji Divanı*, 2 (3), 9-12.
- Aydın, M. (1991). *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*. İstanbul: Pınar.
- Baktır, M. (2013). Suffe. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 37, s. 269-270), İstanbul: TDV.
- Birekul, M. (2004). *Peygamber Günlerinde Kadın -Sosyolojik Bir İnceleme-*. Konya: Yediveren.
- Birekul, M. ve Yılmaz, F. M. (2001). *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren.
- Buhâri. (1992). *Sahih*. İstanbul: Çağrı
- Çağatay, T. (1990). İctimai Nizam-Kadın-Cemiyet. Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem (Ed.), *Aile Yazıları I* (s. 75-119). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu.
- Çağrıncı, M. (1995). Asr-ı Saadet'te Oluşan İslam Ahlakı. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam* (Cilt. V, s. 65-153). İstanbul: Beyan.
- Davies, M. W. (1991). *İslami Antropolojinin Oluşturulması -Kendimizi ve Başkalarını Tanımak-*. Tayfun Doğukargın (Çev.). İstanbul: Endülüts.
- Erkal, M. E. (1996). *Sosyoloji (Toplumbilimi)* (7. Baskı). İstanbul: Der.
- Güler, İ. (1997). Kur'an'da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 5, (4), 296-303.

- Gürkan, S. L. (2013). Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 9, 1-48.
- İbn Sa'd, İbn Muni' el Basrî ez-Zührî (1960). *et-Tabakât'ül Kübrâ* (C. VIII). Beyrut: Dâr'u Sadr.
- İmamoglu, E. O. (1991). Aile İçinde Kadın Erkek Rollerini, *Türk Aile Ansiklopedisi* (C. III, s. 832-833). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). *İnsan Aile Kültürü*. İstanbul: Remzi.
- Kettâni. (1990). *et-Terâtibü'l İdariyye*. A. Özel (Çev.). İstanbul: İz.
- Lundberg G. A., Schrag C. C. ve Larsen O. N. (1985). *Sosyoloji*. Ö. Ozankaya (Çev.), Ankara: Işın.
- Meriç, Ü. (1997). *Türkiye Kanatlarının Altında*. İstanbul: İz.
- Muhsin, A. V. (1970). *Kur'an ve Kadın*. Nazife Şişman (Çev.). İstanbul: İz.
- Nirun, N. (1994). *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Önal, S. (1990). Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlemesi. Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem (Ed.), *Aile Yazıları IV* (s. 531-548) Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu.
- Önal, S. (1990). *Aile Sosyolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Özek, A. (1996). Kur'an'da Kadınlara Ait Hükümler ve İslam Nazarında Kadın. *Sosyal Hayatta Kadın*. İstanbul: İSAV.
- Saran, N. (1979). Sosyal Antropolog Gözüyle Toplumumuzda Kadın. *Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, C. III, 1-12.
- Savaş, R. (1991). *Hız Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın*, İstanbul: Ravza.
- Smith, J. I. ve Haddad, Y. Y. (1992). Havva: İslami Kadın İmajı. Yasin Aktay (Çev.). *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. VI, (1), 64-71.
- Topaloğlu, B. (1970). *İslam'da Kadın*, İstanbul: Yağmur.

Toplumsal Cinsiyet Tablosunda Perspektifin Eşitlikten Adalet Kayışı -Dinî Referanslar Eşliğinde Bir Okuma Denemesi-*

The Perspective Passing from Equality to Justice in Gender Framework -A Study Guided by Religious References-

Huriye MARTI**

Doç. Dr., Konya NEÜ İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı Öğretim Üyesi,
DİB Başkanlık Müşaviri

---

* Bu makale, Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kongresi (6 Mart 2015-İstanbul) kapsamında sunulan "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Adalet Kaybı mı? -İslami Referanslar Bağlamında Bir Analiz Çalışması-" başlıklı tebliğin gözden geçirilerek geliştirilmiş halidir.

** huriyemarti@hotmail.com